



Betina Henkele Vecrīgā pie tagadējā *Man-Tess* nama, kas reiz bija viņas vācbaltu ģimenes īpašums

Teksts — Ieva Puķe

Foto — Lauris Viksne, F64, un no Betinas Henkeles un Chlorodont arhīva

# Ielīst aiz fasādes

Veidojot divas dokumentālās filmas par savu Latvijā dzimušo vācbaltiešu vecmāmiņu, austriešu režisore **Betina Henkele** (48)

Vecrīgas viesnīcā ienesa Pētera Pētersona globuslampu un aizdomājās par māju sajūtu

**T**ĒĀTRA IELA 6. Tik lakonis-ki nosaukta viena no īsfil-  
mām jaunajā Rīgai un tās  
apkaimēm veltītajā kino-  
darbā *Pāri ceļiem un upei*,  
kas nākamnedēļ atgrie-  
zīsies uz *Splendid Palace*  
ekrāna. Austriešu režisorei

Betīnai Henkelei Vecrīgas ielas nams nav tikai adrese. Skaistā 18.gadsimta māja, kur atrodas *boutique* viesnīca *Man-Tess*, reiz piederēja viņas vecmāmiņai Helgai Henkelei, dzimušai Tau (*Thau*). Betinas īsfilma ir zīmīga epizode: Helgas sarakste ar ierēdņiem, kas lūdz pārkrāsot arhitektūras pieminekļa fasādi. «Politisko apstākļu dēļ nevaru dabūt kredītu, lai māju nokrāsotu,» 1939.gada septembrī atbild viņa. 6.oktobrī vācbaltiešus atgriezties tēvzemē aicināja Hitleris, jau 8.oktobrī Rīgas ostā ienāca pirmais šim nolūkam atsūtītais kuģis.

Tas vien, ka namīpašniece ielaidās šādā sarakstē, liecina — viņa neticēja, ka tūlīt viss būs jāatstāj. Helgas ģimene patiešām vilcinājusies, viņiem par firera ultimātu atgādinājušas vācbaltiešu amatpersonas. «Parasti vācbaltieši pārdeva mājas. Es neatradu šādu kontraktu,» stāsta Betina. «Vecmāmiņa no Rīgas aizbrauca ar pašu pēdējo



Tā pati Teātra ielas ēka. Brīvās telpas pagājušā gadsimta 30.gados tika irētas zobu pastas Chlorodont un ādas kopšanas līdzekļa Leokrems ražotnēm



Betinas vecvecmāte Eugēnija Hartmane, kas pagājušā gadsimta sākumā tika pie mājas Rīgā, Teātra ielā 6. 20.gadu vidū tapusi pases bilde uzīeta Valsts Vēstures arhīvā

kuģi.» 1939.–1940.gada rudenī un ziemā prom devās ap 50 000 vācbaltiešu, Latvijas pilsoņu.

#### VENGERKAS ČEMPIONE

Uzņemot savu nākamo pilnmetrāžas dokumentālo filmu *Kinder unter Deck* (*Bērni zem klāja*), augusta beigās un septembra sākumā Betina atkārtoja vecmāmiņas ceļojumu. Ar

**«Es nekad nekur neesmu jutusies mājās. Mani radinieki, lielā ģimene, kas atstāja Latviju, ir izsvaidīti pa visu pasauli»**

kuģi no Latvijas uz Poliju, tālāk uz Vāciju. Tagadējās Poznaņas apkārtnē, Vartas novadā starp Silēziju un Prūsiju 1939.gadā Vācijas okupētās Polijas teritorijā tika izveidota province, ko Vācija uzskatīja par nelikumīgi zaudētu Pirmā pasaules kara laikā. Iekaro-tās Polijas rietumu novadu pārvācošanas kampaņā iesaistīja Austrumeiropas vāciešus. Daudzi izbraucēji no Latvijas uzķērās

uz skaistiem solījumiem, ka reihā saņems īpašumus tik lielā apmērā, kādi Latvijā viņiem bija piederējuši pirms 20.gadu agrārās reformas un muižu zemju sadalīšanas, stāsta Betina. Tie bija meli. Viņus ielaida dzīvot pamestās mājās, kuru īpašnieki bija nogalināti vai aizdzīti spaidu darbos.

«Viens no manas jaunās filmas tematiem – būt mājās. Es nekad nekur neesmu jutusies mājās. Mani radinieki, lielā ģimene, kas atstāja Latviju, tagad ir izsvaidīti pa visu pasauli. Daži dzīvo Jaunzēlandē, daži – Austrālijā, Ziemeļamerikā un Dienvidamerikā. Vecvecāki pameta Latviju, lai no labiekārtotās dzīves nonāktu briesmīgos apstākļos Polijā, un tad viņiem atkal vajadzēja bēgt – uz Vāciju. Varbūt arī es savā dzīvē rekonstrēju šo momentu, vienmēr ceļā.»

Manai Skype sarunas biedrenei aiz muguras ir milīga Vīnes dzīvokļa interjers: gaišas sienas, divāns ar uzbužinātiem spilveniem. Tikai iepriekšējā dienā viņa atgriezies no filmēšanas brauciena, kas bija pieskaņots *Pāri ceļiem un upei* pirmizrādei Rīgā, paspējusi izgulēties.

Betina atceras, ka pirms 20 gadiem, pēc Mākslas akadēmijas beigšanas saņemdamā grantu jauno mediju studijām Vīnē, viņa pati ar vieglu roku pagrieza muguru Vācijai. ►

Uzaugusi netālu no Minhenes, «burvīgā reģionā, kur katru rītu pamostoties pa logu redzēju kalnus», ir izveidojusi veiksmīgu karjeru Austrijā: darbojusies videomākslā, aizstāvējusi doktora disertāciju, bijusi asistējošā profesore Vīnes Mākslas akadēmijā, pat vadījusi šīs akadēmijas senātu.

Latviju viņa pirmoreiz apciemoja 1999. gadā 32 gadu vecumā. Viņas tēvs šai ekskursijai bija savācis veselu komandu: Betinas brāli un tanti, savu otro sievu, dvīņubrāli, viņa sievastēvu, kurš arī bija dzimis Rīgā. «Zini, vācbaltieši dažreiz pat trešajā paaudzē radojas savā starpā,» Betina komentē. Lēmums apciemot Latviju nācis kā pārsteigums. Viņas tēvs arvien bija teicis: labāk nebrauc uz turieni, tā sev sagādāsi tikai sāpes. «Tas mani padarīja vēl ziņkārīgāku,» viņa pasmaida. «Par to daudz runāju arī jaunajā filmā. Bija tāda kā siena, mēs bijām Rīgā,

## Zūru muiža ir «tāda kā nogrimusi Atlantīda, kas ar katru gadu kļūst arvien vairāk izpostīta, un ir kā simbols vācbaltiešu vēsturei Latvijā»

bet pirmajā braucienā nespējām redzēt to. Šī siena bija ļoti stipra un bieza.»

Repatriācijas 60.gadadienā tovarar Rīgā notika biedrības *Domus Rigensis* rīkotā vācbaltiešu konference. Betinas tēvam, kā vismaz ārēji izskatījās, tā neinteresēja.

Tante gan aizgāja uz kongresu, pārnāca savilņota. «Viņa pat raudāja,» atceras Betina. «Taču man tas viss joprojām nesaistījās ar manas ģimenes stāstu.» Viņi tomēr aizgājuši uz pēckonferences balli. «Dejojām vengerku – vācbaltiešu deju, kas sastopama arī ebreju tradīcijās. Tā ir deja, kurā mūzika kļūst arvien ātrāka. Dejojājiem ir jāspēj soļus likt zibenīgi, beigās paliek tikai viens pāris. Un tie bijām mēs ar tēvu!»

### ATVEDA JŪRMALAS SMILTIS

Lai gan mājā Teātra ielā 6 jau 90.gadu beigās bija hotelis, emigrantu delegācija toreiz apmetās viesnīcā *Latvija*. Iespējams, Betina pat neuzzinātu, kur pirms kara dzīvojusi



Vectēva Artūra ģimene Zūru muižā pie Ventspils 1926.gadā. Artūrs ir zēns baltajā krekļā, kurš sēž uz kāpnēm pirmās rindas vidū



Helga, tolaik vēl Tau, 1920.gadā fotoateljē tapušā uzņēmumā stāv otrā no kreisās kopā ar māsu Karīnu, sauktu par Mausi, un brālēniem Georgu un Harald, sauktiem par Puck un Hai



Vācbaltu emigranti Otrā Pasaules kara sākumā jaunajā nometinājumā Polijā pie Poznaņas. Helga stāv otrajā rindā kreisajā pusē līdzās vīram Artūram

Helga Henkele, ja kāds no radniekiem, stāgājot pa Vecrīgu, it kā nejausi neizņemtu: šis ir tas nams!

«Dīvaini, vecmamma nekad nerunāja par māju, kur bija uzaugusi. Mana spekulācija – viņai tas bija pārāk sāpīgi. Un šī sajūta bija netieši nodota manam tēvam, viņš negribēja būt kontaktā ar zaudējuma sāpēm,» saka Betina.

Helga Henkele, kas nodzīvoja līdz 1988. gadam, viņai bijusi ļoti svarīga: «Paraug: stipra sieviete, lepna, ar stingru raksturu.» Izceļojot no Latvijas, Helgai bija tikai 28 gadi. Viņa bija ārste, viena no pirmajām sievietēm, kas beigusi Latvijas Universitātes Medicīnas fakultāti. 1939.gada sākumā piedzima viņas vecākais dēls, 1940.gadā vācbaltiešu nometinājumā pasaulē nāca dvīņi. Medicīnas studiju laikā satiktais vīrs Artūrs, kurš Latvijā strādāja farmācijas industrijā, tika iesaukts vācu armijā, krita 1943.gadā Krievijā. Helga, palikusi viena ar trim maziem bērniem, tomēr spēja nopelnīt ģimenei maizi. Gan Polijā, gan vēlāk Rietumvācijā, uz kurieni viņi izceļoja pēc kara, cilvēkiem bija vajadzīga medicīniskā palīdzība.

Pensijas vecumā, ap 60, Betinas vecmāmiņa aizgāja no medicīnas un atkal mainīja mītnes zemi. Vecumdienu patvērumam izvēlējās saulainās Kanāriju salas. Atvēra tur bērnu apģērbu veikalu, par sapelnīto naudu uzbūvēja māju ar peldbaseinu. 80.gadu vidū, gadu vai divus pirms nāves, atrada iespēju apciemot Latviju. «Atgriežoties vecmamma teica: tā ir vienīgā vieta, kur viņa vēl gribētu dzīvot. Jā, ne Vācijā, ne Polijā, ne Kanāriju salās, bet Latvijā! Tā bija viņas vieta.. Zinu, ka tas izklausīsies dīvaini, bet manam tēvam viņa arī bija teikusi, ka tieši Rīgā pie sava kakla sajuta nāves auksto roku. Saprata, ka drīz mirs,» mazmeitas stāsts iegūst negaidītu pavērsienu.

«Tāda īpaša situācija: jūties kā mājās, bet nevari te būt. Un drīz vispār vairs nebūsi.» Betina vēl atceras, cik zīdainas bija no ceļojuma atvestās Jūrmalas smiltis, ko viņai pataustīt iedeva vecmāmiņa. «Kad viņa nomira, mēs tās iebērām kapā. Viņa ir apbedīta Hamburgas tuvumā, vietā, kur pēc Otrā pasaules kara pārcēlās daudzi vācbaltieši un joprojām dzīvo viņas dēli. Ja man būtu iespēja vecmāmiņu tagad satikt, man būtu tik daudz jautājumu! Tolaik es tos neuzdevu...»

10 gadus pēc pirmā Latvijas brauciena Betina ieradās šeit vēlreiz. Sāka pētīt ģimenes vēsturi, meklēt dokumentus. «Otrajā reizē kaut kā viss bija citādi. Latvijā jutos tā... mājīgi. Rīga man šķita tik šokējoši pazīstama! Atceros – biju sarunājusi tikšanos pie Mākslas akadēmijas, un tikai 10 minūtes pirms tam iedomājos: hei, es taču nemaz nezīnu, kur tas ir!» Pat bēgļu bērni bieži vien ir pārāk traumēti, nespēj runāt par notikumu, tikai nākamā paaudze lauž tabu, ieskatās «aiz fasādes», viņa izvērtē. «Ļoti interesanti, ka parasti viens cilvēks ģimenē ir ieinteresēts to darīt, pārējie – ne. Domāju, ka tas ir

svarīgs darbs. Es vienmēr esmu bijusi laimīga braukt uz Latviju.»

Tagad Betina zina, ka Teātra ielas māju vecmāmiņa Helga mantoja no savas mammas māšas, kas pēc mammas nāves viņu adoptēja, bet tā savukārt – no savas mammas Eugēnijas Hartmanes, kas nomira 1926. gadā. Bijušā Rīgas arhitekta Kristofa Hāberlanda māju atraitne Hartmane nopirka tikai 1901.gadā, taču līdz 1939.gadam tā paspēja piederēt sievietēm trijās paaudzēs. Betinai ļoti patīk šis feministiskais rakurs. «Parasti jau māju tēvs atdeva dēlam, tāda patriarhāla līnija. Bet Eugēnija bija dzemdējusi četras meitas, un tās atkal bija dzemdējušas meitas.»

Mājas īpašnieki pirms kara paši aizņēma 1.dzīvokli, pārējās telpas izīrēja. Eugēnijas Hartmanes laikā te bija lampu veikals, pēc tam – kosmētikas fabrika un *Chlorodont* zobu pastas ražotne. «Visjocīgākais, ka šī kompānija eksistē līdz mūsu dienām, no viņiem ieguvu interesantas bildes: mašīna ar zobu pastas tūbiņām, kas stāv Teātra ielas mājas priekšā,» stāsta Betina. Savukārt Latvijā satiktā Kārīna Pētersone filmēšanas vajadzībām aizdevusi pirmskara lampas no sava netaisīta tēva dramaturga Pētera Pētersona ievērojamās kolekcijas. Arī tādu pašu globuslampu, kādu Betina apbrīņojusi Teātra ielas nama lampu veikala pirmskara reklāmā. «Ar Kārīnu runājām: man nav šī mantojuma, nav fizisku liecību par ģimenes vēsturi Latvijā, tāpēc es taisu filmu. Viņa ir pretējs gadījums. Mantojums – savā ziņā tā ir kā nasta, visas šīs grāmatas, mēbeles, lampas, ko ar tām darīt? Kārīnai patika ideja, ka viņas vecvecāki, iespējams, pirms kara satika manus, tāpēc arī mēs esam satikušās. Arī mani aizkustināja šī ideja. Tas ir kā izlīgums. Jo vācbaltiešu un latviešu attiecības vēsturiski nemaz nav bijušas vienkāršas.»

## KĀ IZLĪGT AR PAGĀTNI

Ar Betinu isu brīdī tiekoties Rīgā, *Man-Tess* foajē, viņas ģimenes stāsts tiešām likās sirreāls. Reģistratūras meitene pa telefonu risināja dialogu krievu valodā, mākslīgā balseinā peldēja zelta zivtiņas, aiz loga skaļi saucās tūristi. Kamēr ēkas pirmskara saimnieces mazmeita organizējusi filmēšanu, te nomainījušies īpašnieki. Jūlijs Krūmiņš, ar ko Betinai izdevies sazināties, viesnīcu pārdevis Kanādas latviešu pārim, kuriem viņa zina tikai vārdus – Viktors un Inese. «Inese bija ļoti skeptiska par filmēšanu. Teica, ka reiz ielūgusi žurnālistus uz savu dzīvokli Rīgas jūgendstila rajonā, un viņi uzrakstījuši sliktu rakstu. Negribot to vēlreiz piedzīvot. Tad es ar [producentu pārstāvi] Gintu Grūbi viņu satiku, izskaidroju, ka tas ir personisks stāsts. Beigās Inese teica: «Jā, visu labu!» Betina atceras.

Ejot vecmāmiņas pēdās, Betina apmeklēja viņas mātes un mirušās māšas kapus Berķenē, mazā lauku kapsētā netālu no Vilces, filmēja. Vilcē, kur Helgas Henkeles dzimtai pēc 20.gadu agrārās reformas vēl



Zobu pastas *Chlorodont* pirmskara reklāmas. Interesanti, ka pasta, ko 1907.gadā izdomāja Drēzdenes farmaceits Otomārs fon Meienburgs, ar tādu pašu nosaukumu tiek ražota vēl joprojām



Greznajā 18.gadsimta namā Vecrīgā 30.gados tiek fasēta zobu pasta, kas sacentās ar tādiem slaveniem tā laika zobu tīrīšanas līdzekļiem kā *Kalodont* un *Pebcoa*

bija palikusi muižas daļa, vecmamma dzīvoja vasarās, arī ārstēja cilvēkus. Izdevies satikt sievieti, kas viņu vēl atceras! Betina tāpat aizbrauca uz Zūru muižu pie Ventspils, kur pārvaldnieks reiz bija viens no «veconkuljiem» no vectēva Artūra Henkela puses. «Šī lielā, brīnišķīgā muiža, tāda kā nogrimusi Atlantida, kas ar katru gadu kļūst arvien vairāk izpostīta, ir kā simbols vācbaltiešu vēsturei Latvijā,» ieminas. Mazā mājiņā Cērē pie Kandavas savukārt dzīvoja «veconkulis» Roberts Henkels, kurš 1941.gadā bija izsūtīts uz Sibīriju, nogalināts Gulagā. Viņa noziegums? «Lauku īpašums. Un pretpadomju propaganda. Taču viņš nedrīkstēja arī repatriēties uz Vāciju, jo bija publicējis grāmatas pret Hitleru. Viņš bija Ļeva Tolstoja draugs, uzskatīja, ka lielās komunisma idejas ir tuvas Tolstoja ideāliem.»

Tāds skrējieni cauri kultūrām un laikiem! Arī Polijā Betina satika cilvēkus, kuri

bija pazinuši vecmāmiņu. «Viņa bija ārstējusi poļus, kas tajā laikā bija aizliegts – vācu ārstiem nav jāpalīdz poļiem! Bet viņa to darīja,» stāsta. Šis brauciens posms bija īpašs Betinas tēvam, kas visu laiku pavadīja filmēšanas komandu. «Ja ceļo pa savu senču vietām, ar tevi kaut kas notiek. Mans tēvs ir psihoanalītiķis, viņu ļoti iespaidoja šī dinamika, spēks, ar kādu iedarbojas atmiņas un izjūtas. Viņš atcerējās, kā četru gadu vecumā bēga no vietas, kas viņam šķita mājas. Uztraucās, ka mēs atkal par daudz steidzamies – tas atmodina viņā šīs izjūtas, sāpes.»

Vai tēvs caur šo filmēšanas braucienu tomēr spēja noslēgt rēķinus ar pagātni, jaugtāju. Esot jāpagaida, emocijas pēc atgriešanās joprojām ir pārāk stipras, Betina iepauzē. «Tēvs teica, ka tagad beidzot ir sapratis, ko domāja viņa vācbaltu radi, sacīdami, ka Latvija ir tik burvīga. Jā, tā patiešām ir burvīga! Arī viņam tas bija kā izlīgums.» ●